

HALİM GİRAY

(ö. 1239/1823)

Kırım hanları tarihine dair
Gülbün-i Hânân adlı eseriyile
tanınan müellif ve şair
(bk. GÜLBÜN-İ HÂNÂN).

HALİM ÖZYAZICI

(bk. ÖZYAZICI, Mustafa Halim).

HALİM SABİT ŞİBAY

(1883-1946)

Son devir din âlimi
ve II. Meşrutiyet döneminin
önemli yayın organlarından
İslâm Mecmuası'nın nâşiri.

Kazan'da Simbir vilâyetine bağlı Kü-
çük Tarhanlı köyünde doğdu. Babası, İdil-
Volga havzasında hüküm süren Bulgar-
Türk mirzalarından Şibay sülâlesine mens-
up Sâbir Can Efendi, annesi Hayat Ha-
nım'dır. İlk öğrenimine 1890 yılında İdil
boyundaki Sâmerâ şehrinin yeni usul-
le eğitim veren yatılı okulunda başladı,
orta öğrenimini de burada tamamladı.
1897'de İdil boyu Simbir vilâyeti içinde
Ulutarhan'daki Medrese-i Halîmiyye'de
okudu. Bu arada Rus lisesine girerek bu-
radan da mezun oldu. Daha sonra bir
müddet Orenburg'daki Hüseyniye Med-
resesi'nde müderrislik yaptı.

Birçok Kazanlı arkadaşı gibi tahsilini
İstanbul'da sürdürmek isteyen Halim
Sabit 1901'de İstanbul'a gitti ve Mercan
İdâdisi'ne girdi. Bir yandan da Fâtih Camii'nde devrin tanınmış âlimlerinden Da-
ğistanlı Abdülfettah Efendi'den ders al-
dı. Şubat 1906'da Mercan İdâdisi'ni bitir-
dikten sonra Dârülfünun İlahiyat Şube-
si'ne girdi. Temmuz 1910'da buradan
mezun oldu, ayrıca idâdilerde muallimlik
hakkını elde etmek için yapılan imtihanı
kazandı.

Halim
Sabit
Şibay

Halim Sabit daha sonra, Orta Asya'da-
ki Türk topluluklarının hayat tarzını in-
celeyp araştırmak maksadıyla Türki-
stan'a doğru Altaylar'a kadar uzanan bir
seyahate çıktı. Bu sırada uğradığı Ka-
zan'da Züvebaşı (Züvebaşı) köyünde Meh-
med Rahim Abdürrezzakov'un kızı Zeli-
ha Hanım'la evlendi (2 Ekim 1911). Ge-
ziye ait notları ve tesbitleri daha sonra
"Altaylar'a Doğru" adıyla seri makaleler
halinde *Türk Yurdu* dergisinde yayım-
lanmıştır (Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine
Bir İnceleme*, s. 95).

Türkiye'ye döndükten sonra Eylül
1912'de ulûm-i dîniyye muallimi olarak
Gelenbevi İdâdisi'ne tayin edildi. Mart
1914'te Dârülfünun'un Ulûm-ı Şer'iyye
Şubesi'nde Mahmud Esad Efendi'nin yan-
nında târîh-i dîn-i İslâm ve târîh-i edyân
dersleri müderris muavini olarak ve aynı
yıl Mahmud Esad Efendi'nin Şûrâ-yı Dev-
let Tanzimat Dairesi reisliğine getirilme-
si üzerine müderris sıfatıyla ders verme-
ye başladı. Kasım 1915'te Dârülfünun'un
islahı sırasında Ziya Gökalp'in tavsiyesi-
le Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli kürsüle-
rine davet edilen genç müderrisler ara-
sında Halim Sabit de bulunuyordu. Onun
buradaki görevi dersin kaldırıldığı 24 Mart
1919'a kadar devam etti. Mart 1925'te
Seyyid Bey'in ölümü üzerine İslâm huku-
ku müderrisi olarak tekrar Dârülfünun'a
dönmesi yönündeki daveti geri çevirdi;
fakat açıkta bulunduğu 1933'te Dârülfü-
nun'a dönmeyi kendisi istediye de Ma-
arif Vekâleti'ne yaptığı başvuru sonuçsuz
kaldı.

Halim Sabit, müderrislikten ayrılmak
zorunda kaldığı tarihten sonraki yirmi yıl
içinde (1919-1939) ticarî faaliyette bulun-
du. Bu dönemde zaman zaman Türkiye'-
ye gelip gittiye de vaktinin büyük bir
kısımını belli başlı Avrupa şehirlerinde ve
özellikle Baltık ülkelerinde geçirdi; Al-
manya, Avusturya, Bulgaristan, İngiltere,
İtalya, Macaristan, Romanya ve Rus-
ya'ya seyahatler yaptı. Bu ülkelere af-
yon, tütün, halı ve çeşitli gıda maddeleri
ihraç etti. Afyon ticaretinin devletleştiril-
mesi ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması
üzerine 1939'da Türkiye'ye döndü. Aynı
yıl, Avrupa'da yayımlanan ve Türkçe'ye
tercümesi için hazırlıklara başlanan *İs-
lâm Ansiklopedisi*'nde önce hazırlık me-
muru, daha sonra da neşir bürosu kâtibi
olarak Ağustos 1944'e kadar görev yap-
tı. Halim Sabit'in son memuriyeti, 19
Ağustos 1944'te tayin edildiği Diyanet
İşleri Başkanlığı Müşavere Heyeti âzalı-
ğı olmuştur. Hayatının son yılları hastalıkla

geçen Halim Sabit 27 Aralık 1946 tari-
hinde Ankara'da öldü ve Cebeci Asrî Me-
zarlığı'na defnedildi.

Devrin siyasî cereyanlarına doğrudan
katılmamakla beraber Halim Sabit, İt-
tihat ve Terakkî liderlerinin İslâm birli-
ği, Türkçülük ve Rusya meselesi hakkın-
da düşüncelerinden faydalandıkları fikir
adamlarından biri olmuştur. İttihat ve
Terakkî Fırkası'nın hars şubesi mensup-
larından Hamdullah Suphi (Tanrıöver),
Celâl Sâhir (Erozan), Köprülüzâde Fuad
gibi isimlerin yanında Halim Sabit de yer
almakta ve bu arada konferanslar ver-
mekteydi. Aynı zamanda Türk Bilgi Der-
neği'nin İslâmiyat şubesi kâtipliği görevi-
ni üstlenmiş ve Türk Ocağı'nın faaliyetle-
rine katılmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Almanlar'a
esir düşen müslüman askerlerin hayat
şartlarını yerinde görüp incelemek üzere
Tunuslu Şeyh Sâlih, Abdürreşid İbrahim
ve Ağaoğlu Ahmet'le birlikte Halim Sabit
de çeşitli tarihlerde Berlin'e gitmiş, 1916
yılı Kasımında Suriye'de Cemal Paşa'nın
emrindeki IV. Ordu'yu ziyaret eden İtti-
hat ve Terakkî liderleri arasında bulun-
muştur. Ziya Gökalp'le Ağaoğlu Ahmet'in
hem en samimi dostlarından, hem de o
devirde birer edebî ve fikrî mahfel olan
evlerine devam edenlerden biriydi. Mart
1917'de Rus ihtilâli'nden sonra Bakü-İs-
tanbul yolunun açılması üzerine Rusya'dan
birçok müslüman Türk İstanbul'a
gelmişti. Rusya'nın Mazlum Milletleri Ce-
miyeti'nin bir bürosunu Almanya'da aç-
mak ve burada cemiyetin temsil heyeti
sıfatıyla bulunmak üzere seçilenler ara-
sında Hüseyinzâde Ali Turan ve Köprü-
lüzâde Fuad ile birlikte Halim Sabit de
vardı. Talât Paşa'nın yardımıyla 27 Ekim
1918'de İstanbul'dan hareket eden he-
yet, yolculuğu sırasında Macaristan ve
Almanya'da karışıklıklar çıktığını öğre-
nince geri dönmek zorunda kaldı. Tale-
besi Mülkrimin Halil'in (Yınanç) ifadesine
göre Halim Sabit o sırada Türk-Alman
Dostluk Cemiyeti'ne dahil olmuş, Cum-
huriyet'ten sonraki yıllarda da Türk dili
kurultaylarının ilk üçüne "sâbık Dârülfü-
nun müderrisi" sıfatıyla davet edilmiştir.
Ziya Gökalp'le birlikte Türk ocaklarının
kuruluşuna katılmış ve daha sonraki fa-
aliyetlerinde görev almış, Şeyhülislâm
Mûsâ Kâzım tarafından İslâm-ı Medâris
âzalı-ğına seçilmiş ve 1914 yılında yayımla-
nan İslâm-ı Medâris Nizamnâmesi'nin
hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.
Dârülfünun'da talebe iken yayın hayatı-
na giren Sirât-ı Müstakîm mecmuasın-

da "İctihâda Dair", aynı mecmuanın devamı olan *Sebilürreşâd*'da "Hac ve Kâbe" başlıklı seri yazılarıyla dikkati çekmiştir. Ancak onun asıl ilmi faaliyeti, 12 Şubat 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında almış üç sayı yayımladığı *İslâm Mecmuası*'nda görülür. İttihat ve Terakkî'nin malî desteğiyle çıkarılan mecmua daha çok modernist-İslâmcı ve Türkçü-İslâmcı şeklinde nitelendirilmiştir. Din hakkındaki esas tavrını "dinli bir hayat, hayatlı bir din" prensibiyle ortaya koyan mecmuanın hedefi, yeni bir yorumla İslâm'a hareketlilik kazandırmak ve dini sosyal canlanmanın ve izmihlâlden kurtulmanın temel muharrik kuvveti yapmaktır.

Dinin sosyal hayattaki önemini çok iyi kavrayan Halim Sabit, Türk milletinin yükselmesi için toplum yapısının temelini oluşturan ahlâk prensiplerinin açıkça teşvik edilmesinin gereğine inanmıştır. Yetiştirdiği çevrede Türkler'in hayat mücadelesinde en büyük dayanak noktasını teşkil eden, uzun süre millî varlığın tek temeli durumundaki dinî teşkilâtta esasen dinle milliyet meseleleri birbirinden ayrılmayacak şekilde birleşmiş bulunuyordu; zira İslâm dini âdeta Türk milletinin "hikmet-i vücûdu" idi. Bundan dolayı Halim Sabit, *İslâm Mecmuası*'nda yayımladığı makalelerinde dinle milliyet arasında bir ayırım yapmayı Türk milletinin tarihî ve kültürel gerçekleri bakımından yanlış bulmuş ve bunun tartışılmasını dahi gereksiz görmüştür. Halim Sabit, hurafelerden arınmış gerçek İslâmiyet'i yaşamak şeklindeki prensibe bağlı kalarak dinin hayatın her safhasında etkin kılınması gerektiğine inanmış, bunu *İslâm Mecmuası*'nın temel prensibi olarak ifade etmiştir. Bunun yanında eğitimin modernleşmesi, dil birliği ve millî vicdan kolları üzerinde de önemle durmuştur.

Ziya Gökalp'in "İctimâî Usûl-i Fıkıh" makalesiyle (*İslâm Mecmuası*, sy. 3, 27 Şubat 1329) ortaya koyduğu hukukî reforma dair fikirlerini Halim Sabit de desteklemiş, şeriatın nassa ve örfe aynı ölçüde değer verdiğini ve bunların fıkıhın başlıca iki kaynağı olduğunu ifade ederek şeriatın yaşanması isteniyorsa şeriatla hayat arasındaki ilgiyi ortaya koyan "ictimâî usûl-i fıkıh"ın oluşturulması gerektiğini savunmuştur. İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulabilmesi için Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği yoldan yürüyüp onu anlamının, anlaşılmasını sağlamanın ve böylece insanla hayat arasındaki âhengi yeniden kurma-

nın zaruri olduğunu belirtmiştir. Müslümanlığın, herhangi bir özel cemiyet veya rejimin dar kalıplarıyla sınırlandırılmadan kayıtsız şartsız yürürlükte kalması gerektiği görüşünü benimseyen Halim Sabit'in çeşitli yazılarında dinî meselelerin meşihata, hukukî ve ilmi olanların da Adliye ve Maarif nezâretlerine bırakılmasını istemesi dikkat çekicidir. Bu görüşler onun "modernist İslâmcı" olarak tanınmasına ve muhafazakâr İslâmcı çevreler tarafından bazan ağır şekilde tenkit edilmesine sebep olmuştur.

Halim Sabit, uzun dinî tahsili sayesinde İslâmiyet ve özellikle İslâm tarihi ve fıkıhı üzerine derin bir vukuf sahibi olmuştur. Temel kaynaklara dayanarak kaleme aldığı makaleleri ve ansiklopedi maddeleri onun bu alandaki gücünü ortaya koyacak niteliktedir. Araştırmaya dayanan bu tür makalelerinde, bir yandan İslâmiyet'i sonradan ilâve edilen unsurlardan arındırarak aslî hüviyetine kavuşturmak için gayret sarfederken bir yandan da İslâm dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılar dolayısıyla dinî yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Ona göre böyle bir yorum, sadece Osmanlı Devleti'nin değil bütün İslâm dünyasının bir nevi kurtuluş reçetesi olacaktır. Meşihata, medreselere ve devrin ilim adamlarına yönelmiş olduğu tenkitler, bunları daha çok güçlendirecek hayatın gerçek meseleleri içine çekmeyi, hatta bu meselelerin çözümünde öncü yapmayı hedef alıyordu. Dine yeni mânalar, temsilcilerine ise yeni vazifeler ve mükellefiyetler yüklemesi, İslâm âleminin içinde bulunduğu kötü durum sebebiyle düşündüğü çıkış yollarıydı. II. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda hutbelelerin Türkçe okunmasını ilk teklif edenlerin içinde yer alması gibi o dönem için ilginç sayılan çıkışlarını bu kaygıların ışığında değerlendirmek gerekir.

Eserleri. 1. *Amelî İlm-i Hâl* (I-V, İstanbul 1328-1332). Halim Sabit'in, özellikle İttihat ve Terakkî'nin açmış olduğu mekteplerde okutulmak üzere hazırladığı seri halindeki bu kitapçıklar birçok defa yayımlanmış, ayrıca müellifine ödül de kazandırmıştır. 2. *Ulemâ ve Talebe-i Ulûm Efendilere-İslâh-ı Medâris Münasebetiyle* (İstanbul 1329). Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım tarafından Islâh-ı Medâris Encümeni'ne üye seçildikten sonra *Sırat-ı Müstakîm* dergisinde bu konu etrafında yayımladığı makalelerden meydana gelen eserde müellifin medrese tahsili yapmış bir kişi olarak medreseye, medrese mensuplarına ve dinî teşkilâta

yönelttiği dikkate değer tenkitler yer almaktadır.

Yazı hayatına talebelik yıllarında başlayan Halim Sabit, daha Rusya'da iken *Tecvid-i Fennî, Şâkirdlik Âlemi, Cennet Malda Değil* gibi bazı risâlelerle *Çocuk Dünyası* adlı bir dergi yayımlamış, Türkiye'ye geldikten sonra da çoğu dergi sayfalarında kalan birçok makale yazmıştır. Hayatının son yıllarında kaleme aldığı *Kur'an'a Doğru* adlı eseri ise henüz yayımlanmamıştır.

İslâm Ansiklopedisi'nde "Azîmet", "Azrâil", "Bâkîllânî", "Berâet", "Cebrrâil", "Cehennem", "Cennet", "Cihad" ve "Ebû Hanîfe" maddeleriyle *İslâm-Türk Ansiklopedisi*'nde "Aile" maddesinin bir bölümünü (s. 177-182) kaleme alan Halim Sabit *İctimâiyyat Mecmuası, Yeni Mecmua, Sırat-ı Müstakîm, Bilgi Mecmuası, İslâm Mecmuası, Kırım Mecmuası, Hikmet* ve *Türk Yurdu* gibi dergilerle *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde bir kısmı risâle ve kitap hacminde, çoğu araştırma mahsulü olan makaleler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Eşref Edib [Fergan], *Mehmet Âkif: Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, İstanbul 1938, s. 41, 582-590; A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türklü ve Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942), İstanbul 1981, s. 480; Samet Ağa-oğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul 1969, s. 79; Özege, *Katalog*, I, 47; V, 1948; Mahmut Tahir, *Kazan Türklerince Arap Harfleri ile Yapılmış Neşriyatın Bibliyografyası*, Ankara 1976, s. 324; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 325-326, 364; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, I, 30-46; Tüba Çavdar, *İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü; *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilât Albümü: 1924-1989*, Ankara 1989, s. 67; Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1990, s. 95; a.mlf., *Türk Yurdu Bibliyografyası*, İzmir 1993, bk. İndeks; Abdullah Ceyhan, *Sırat-ı Müstakîm ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 116; M. Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (trc. Tansel Demirel), İstanbul 1994, s. 190-204; J. M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri: 1883-1961* (trc. İlhan Pınar v.dğr.), İstanbul 1996, s. 411; Muhammed İkbâl, *İslâm-dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu* (trc. N. Ahmet Asrar), İstanbul, ts. (Birleşik Yayıncılık), s. 208; "Merhum Halim Sabit Şibay", *İTA Mecmuası*, II/67, İstanbul 1947, s. 16; Abdülkadir İnan, "Rusya Sömürgeleri Müslümanlarının İstiklâl Hareketleri Tarihinden", *TK*, V/54 (1967), s. 410-411; Maddenin yazımında Halim Sabit Şibay'ın oğlu Ekrem Şibay ve yeğeni Şibay Tuğsavul'un verdiği bilgilerden de faydalanılmıştır.

ALİ BİRİNCİ – TÜBA ÇAVDAR